

УДК: 159.92.27

М. В. Терещенко

м. Київ

РОЗВИТОК ГЕНДЕРНИХ УЯВЛЕНЬ ДОШКІЛЬНИКА В УМОВАХ ОСНОВНИХ ІНСТИТУТІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена розгляду основних сучасних уявлень про маскулінність та фемінінність. Розглянуто найголовніші інститути соціалізації, завдяки яким дитина засвоює найбільш розповсюджені гендерні уявлення.

Ключові слова: гендерні уявлення, гендерні стереотипи, маскулінність, фемінінність, ідентифікація, гендерна ідентичність, інститути соціалізації.

Важливу роль у становленні особистості та образу сім'ї людини будь-якого віку відіграють її гендерні уявлення. Можна сказати, що гендерні уявлення – це погляди певної соціальної групи на те, яким має бути чоловік (хлопчик) або жінка (дівчинка). Такі уявлення засвоюються у процесі соціалізації під впливом гендерних стереотипів. Століттями у людей формувались стереотипні уявлення про чоловіка та жінку, які й сьогодні не просто присутні, а й часто визначають наше сприйняття представників тієї або іншої статі, незалежно від їхніх індивідуальних та вікових особливостей.

Гендерні стереотипи відображають стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, властиві справжньому «чоловіку» і справжній «жінці». У науковій літературі часто для позначення типових ознак чоловіка використовують поняття маскулінності, жіночність позначають поняттям фемінінності. Гендерні проблеми вивчались такими науковцями як С. Бем, Ш. Бернон, Т. В. Говорун, П. П. Горностай, Є. П. Ільїн, О. Г. Калина, І. С. Кон, І. С. Кльоцина, О. М. Кікінеджі, Ю. Ю. Савченко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хамітов та ін.

Метою статті є висвітлення сучасних уявлень про поняття «маскулінність» та «фемінінність», та характеристика основних інститутів соціалізації у розвитку гендерних уявлень дошкільника.

Сьогодні уявлення про маскулінність та фемінінність дещо змінились. Вже минули ті часи, коли успішність жінки в житті визначалась лише тим, наскільки вдало вона вийшла заміж. Успішною в наш час вважається жінка, реалізація якої не поступається реалізації чоловіка. Звичайно, всебічний розвиток особистості жінки та можливість її самореалізації у всіх напрямках – позитивне зрушення сучасності нашого суспільства.

Однак часто трапляється так, що успішна в кар'єрі жінка не може повноцінно реалізуватись як мати та дружина. Як зазначає Н. Хамітов, сучасна успішна жінка майже ніколи не буває щасливою жінкою [8, с.195]. Головною причиною цього може бути внутрішньоособистісний конфлікт, спричинений негармонійним співвідношенням маскулінності та фемінінності. В основі маскулінності лежить прагнення до лідерства, свободи, влади, в основі фемінінності – до любові, співчуття. В умовах патріархального суспільства багато успішних жінок розвивають в собі чоловічі якості та придушують жіночі – свідомо чи несвідомо. Як наслідок, у спілкуванні з чоловіками поза межами роботи вони продовжують грати чоловічі ролі. Жінка, прагнучи бути успішною, розвиває в себе чоловічі риси. Однак, з такими рисами їй може бути складно створити єдиний союз із чоловіком, де кохані люди мають доповнювати один одного, зливаючись в єдине ціле. Надмірна маскулінність відштовхує від жінки мужніх та притягує інфантильних чоловіків.

Союз маскулінної жінки та фемінінного чоловіка може існувати тривалий час. Проте якщо у нашому суспільстві таких пар буде більшість, то можна припустити, що відмінність між жіночими та чоловічими рисами невдовзі взагалі зникне. Ще Е. Фромм у своїй праці «Мистецтво кохати» наголошував: «Ціна рівності така: жінки рівноправні, але більше не відрізняються від чоловіків. Поступово зникає полярність статі, а разом з нею і еротична любов, заснована на цій полярності. Чоловіки та жінки стають однаковими, а не рівними, як протилежні полюси. Чоловік та жінка приходять до згоди з собою через єднання свого жіночого та чоловічого начал. Ця полярність складає основу будь-якої творчості» [7, с.86].

Ще раз відзначимо, що для всебічного розвитку особистості формування якостей протилежної статі досить важливо. Полярність фемінних та маскулінних

рис присутні у кожного чоловіка і кожної жінки. Жінка може, звичайно, бути керівником, з багатьма підлеглими, яким вона роздає накази. Але знаходячись у колі сім'ї жінка повинна пам'ятати, що насамперед вона дружина, мати.

Найбільш розповсюджені гендерні уявлення засвоюються у дитинстві завдяки основним інститутам соціалізації, серед яких найважливіші є такі: сім'я та родина, дошкільний навчальний заклад, засоби масової інформації та ін. Розглянемо деякі особливості цих інститутів розвитку гендерних уявлень дошкільників.

У процесі гендерної ідентифікації з батьками формується гендерна ідентичність. Гендерна ідентичність проходить певні стадії розвитку. Є. П. Ільїн наводить чотири стадії становлення гендерної ідентичності, які описує Ш. Берн: гендерну ідентифікацію (віднесення дитиною себе до тієї чи іншої статі); гендерну константність (розуміння, що гендер постійний і змінити його не можливо); диференційне наслідування (бажання бути найкращим хлопчиком чи найкращою дівчинкою); гендерну саморегуляцію (дитина сама починає контролювати свою поведінку, використовуючи санкції, які вона вживає до самої себе) [4].

Гендерна ідентичність пов'язана з образом "Я", з усвідомленням власної індивідуальності та неповторності індивідуальних фізичних та психологічних рис, тобто з розвитком самосвідомості. Вже в 3-4 роки діти відносять себе до чоловічої або жіночої статі, хоча часто вони асоціюють статеву приналежність із випадковими зовнішніми ознаками – типом одягу, зачіски. Виникає пов'язаний зі статтю усвідомлений вибір іграшок. У цей час діти починають помічати, що чоловіки і жінки прагнуть по-різному виглядати, займатись різною діяльністю і цікавитись різними речами. Часто дорослі ненавмисно нав'язують поведінку дитини регулярно згадуючи її стать: («який(а) хороший(а) хлопчик/ дівчинка») або вказуючи дітям: «хлопчики/дівчатка так поводитись не повинні. Саме під впливом дорослого у перші роки життя активно формуються якості майбутнього чоловіка і майбутньої жінки. Дослідники говорять, що приблизно до 7 років, а часто вже і в 4-5 років у дітей з'являється стійке уявлення про себе як хлопчика чи дівчинки, розуміння норм гендерної поведінки [1, 4, 5].

В. М. Дружинін підкреслює, що дитина навчається своїй майбутньої подружньої ролі, ототожнюючи себе залежно від статі з батьком або матір'ю. Варто особливо наголосити, що якщо позитивний приклад батьків не завжди є зразком для наслідування, то негативний приклад, як правило, швидко переймається дітьми. Для хлопчика, продовжує, В. М. Дружинін, особливе значення має спілкування з батьком і, більше того, досвід спостереження за поведінкою батька по відношенню до матері. Дівчинці дуже важливо засвоїти способи поведінки матері по відношенню до батька [3, 14]. Спостерігаючи та наслідуючи своїх батьків дитина засвоює гендерну роль, яку можна визначити як відображення соціальних стандартів, уявлень, очікувань, яким людина повинна відповідати, щоб її визнали хлопчиком (чоловіком) чи дівчинкою (жінкою), а також диференціація діяльності, прав та обов'язків індивідів на цій основі.

У нашій культурі є уявлення, що мати відіграє провідну роль у розвитку дитини, а отже і у становленні ядерних структур картини світу та образу сім'ї. Спілкування дитини з матір'ю є необхідною умовою розвитку образу материнства у дітей. Г. Г. Філіппова говорить, що після засвоєння «бази материнсько-дитячої взаємодії» в ранньому віці діти починають «приміряти» роль матері на себе у грі в дочки-матері. Головним в таких іграх є те, що дівчинка бере на себе роль матері по відношенню до ляльки. Дівчинка повторює роль своєї матері, що є відображенням її материнства. Тому дуже важлива участь дорослих (особливо мам) в цих іграх. Їх відношення до гри в ляльки – перший досвід стосунків своєї мами до мене, як майбутньої матері, і до моїх майбутніх дітей. Переоцінити цей досвід важко. Адже якщо моя мама не підтримує мене в ролі матері своєї ляльки, не радіє моїм відкриттям, значить, щось в цьому не так, погано, неправильно. Можливо, спостерігаючи за грою своєї дитини з лялькою мати відчуває власні негативні переживання щодо власного материнства.

Зауважимо, що для розвитку адекватних, повноцінних уявлень материнської та батьківської поведінки в дошкільному віці особливе значення має досвід спілкування з обома батьками. Навіть самі стримані батьки не можуть не демонструвати дитині стиль поведінки між собою. Спостерігаючи за турботою

батьків один про одного, за їх дотиками, обіймами, поцілунками, дитина засвоює стиль стосунків чоловіка та жінки.

Повноцінні та позитивні уявлення щодо особливостей стосунків між чоловіком та жінкою можуть розвиватись під час гармонійного поєднання чоловічого і жіночого виховання дитини у сім'ї. Одне з важливих питань у сімейних стосунках – верховенство в сім'ї. Голова сім'ї – це член сім'ї, чиє лідерство визнається іншими її членами.

В. М. Целуйко відзначає, що часто у сучасній українській та російській сім'ї батько за традицією вважає себе головним у сім'ї, хоча фактично керує нею мати, контролюючи економічну та виховну сфери сім'ї. У чоловіків можна спостерігати значне зниження почуття відповідальності за свою сім'ю, у тому числі і за виховання дітей, зниження вольової активності, зменшення часу, який вони можуть приділити своїй сім'ї. Звичайно, дитина може помічати всі ці особливості взаємин і відмічати, що батько не є відповідальним та головним у сім'ї. У зв'язку з цим вона може почати зневажати батька, може виявитись протест проти батьківського нехтування і відстороненості від рішення сімейних проблем.

Реакції протесту можуть виникнути і проти владної, деспотичної матері, яка може орієнтуватись на спотворені уявлення про справжню рольову поведінку чоловіків у сім'ї. Така жінка стає негнучкою, надмірно принциповою, авторитарною і владолубивою особою, не схильною до компромісів, переймає на себе одноосібну відповідальність за дитину. В результаті подібного рольового заміщення вона втрачає жіночі риси, такі як чуйність, емоційність, співчуття. Авторитарні матері привчають дітей до беззаперечної покори, вважаючи, що виховання – це можливість досягти абсолютної слухняності дітей.

Батьки часто навіть не підозрюють, що своєю поведінкою вони вносять розлад у внутрішній світ дитини, заважають не лише становленню її особистості, але і правильній ідентифікації зі своєю статтю. Діти, і особливо хлопчики, у всьому прагнуть наслідувати батька, повторюють його звички, манеру говорити, стиль спілкування, нагромаджуючи, таким чином, власний досвід поведінки і відношення до навколишнього світу. Ю. В. Борисенко говорить, що жорсткі, авторитарні батьки,

які намагаються «сформувати із сина чоловіка», частіше мають слабких, несамотійних, легко керованих синів. Демократичні, але вимогливі батьки сприяють розвитку відповідальності і самотійності у синів [2].

У зв'язку з масовим безбатьківством дослідники говорять про «кризу батьківства». І. С. Кон з цього приводу пише: «Кризю батьківства можна розглядати і як аспект кризи сім'ї і як аспект кризи маскулінності. Інститут батьківства і практики, що реалізують його, – необхідні елементи гендерного порядку, співвідношення чоловічих і жіночих ролей і діяльностей. Батьківство – одна з головних чоловічих ідентичностей» [6]. Якщо у дитини не задовольняється потреба спілкування з батьком/матір'ю власної статі, то відбувається ідентифікація з родителем протилежної статі. Це може бути однією з причин створення одностатевих шлюбів. Тому, одним з головних завдань виховання дітей – це готувати їх до майбутньої ролі батька та матері, починаючи вже з дошкільного віку своїм власним прикладом, що можливо лише при наявності повноцінної сім'ї.

Нервова система хлопчиків більш вразлива, вони більше страждають від нестабільності сім'ї, травмуючої обстановки. Тому для хлопчиків особливо небезпечна ізоляція батьків від виховання. Якщо хлопчик не знаходить у батькові еталону чоловічої поведінки і при цьому залежить від сильної та енергійної матері, у нього може виникнути труднощі щодо визначення своєї статі. У дівчинки ж розвиваються здебільшого маскулінні риси характеру: агресивність, прагнення керувати іншими, надмірна активність. Р. В. Овчарова відзначає, що з точки зору психоаналізу послаблення батьківської влади в сім'ї – найбільша соціальна катастрофа, оскільки разом з батьківством виявилися підірвані всі зовнішні і внутрішні структури влади, дисципліна, самовладання і прагнення до досконалості. «Суспільство без батьків» означає демаскулінізацію чоловіків, соціальну анархію, пасивну вседозволеність.

Значну роль у становленні гендерних уявлень відіграє наявність братів та сестер, які значно впливають і на майбутнє ставлення до шлюбних партнерів. Дослідниками у галузі сімейної психології [2; 3; 8] було виявлено тенденцію відтворювати у своїй сім'ї місце, яке людина займала серед братів та сестер.

Наприклад, старший брат, у якого була молодша сестра, створює стійкий шлюбний союз з жінкою, у якої був старший брат. Найгірші прогнози заслуговує шлюб між подружжям, які були єдиними дітьми у сім'ї. Відмічено, що у тих випадках, де у батьківській сім'ї не було контактів з братами та сестрами, дорослі чоловік та жінка будуть намагатись знайти у партнері риси батька або матері. Найбільші труднощі можуть виникати у батьків, які були єдиними дітьми у сім'ї. Вони не отримали зразок поведінки для наслідування і повинні переносити на дітей способи поведінки своїх батьків по відношенню один до одного.

I. С. Кльоцина описує наступні особливості впливу братів та сестер на гендерну соціалізацію дітей [5]: 1) якщо в сім'ї є діти різної статі, то у них виявляється більше якостей, характерних для іншої статі; 2) вплив різностатевих дітей один на одного збільшується при зменшенні різниці у віці; 3) вплив старшої дитини сильніший на молодшу тієї ж статі, оскільки вона спонукає у неї відчуття переваги і прийняття своєї статі; 4) у першонароджених хлопчиків перевага і прийняття статевої ролі слабші; 5) найбільш типові реакції певної статі спостерігаються в єдиних дітей у сім'ї та у хлопчиків, що мають брата; 6) на ідентифікацію хлопчика з батьком позитивно впливає наявність брата. У дівчаток наявність сестри не позначається схожим чином, можливо, через ідентифікацію з матір'ю, яка більш виражена, ніж ідентифікація з батьком у хлопчиків.

У дослідженні I. С. Кона [6] встановлено, що хлопчики у яких були молодші брати чи сестри, мали вищий рівень самоповаги. Дослідник вказує, що малодітність сім'ї сьогодні потрібно заповнювати різновіковими контактами. Наприклад, дуже корисною може бути співпраця дітей-підлітків з дошкільниками або молодшими школярами. Це може сприяти розвитку у підлітків емоційності, емпатії, відповідальності за інших.

Процес формування гендерної ідентичності здійснюється не лише в сім'ї, але й під час гендерної ідентифікації з однолітками. Під час взаємодії з однолітками діти можуть реалізувати, дещо скорегувати отримані у сім'ї гендерні стереотипи. У науковій літературі питанню впливу групи сверсників на гендерну соціалізацію дитини приділяється значно менше уваги, порівняно з впливом батьків,

братів/сестер, ЗМІ тощо. Виявлено, що вже на третьому році життя однолітки заохочують або засуджують типову або нетипову для даної статі поведінку один одного. До того ж хлопчики роблять це активніше – невідповідна гендерної ролі поведінка особливо сильно шкодить їх популярності. Фемінінних хлопчиків не приймають хлопчики, зате їх охоче приймають дівчатка, а маскулінних дівчаток легше приймають хлопчики, ніж дівчатка. Проте є одна важлива відмінність: хоча дівчатка вважають за краще дружити з фемінінними однолітками, їх ставлення до маскулінних дівчаток залишається позитивним, тоді як хлопчики різко негативно оцінюють фемінінних ровесників [1, 4, 5].

Розвиток гендерних уявлень дошкільників відбувається в умовах дошкільного навчального закладу, під час не лише спілкування з однолітками, а й з вихователями та психологами. Організація життя і діяльності дітей, які б забезпечували засвоєння статево-рольового досвіду, виховання статевої культури хлопчиків та дівчаток вимагає від вихователів широкої обізнаності у сфері статевого виховання дітей, уміння налагодити контакт з батьками. Наприклад, разом із психологом вихователі можуть проводити як індивідуальні, так і групові бесіди, під час яких можна роз'яснювати дітям які необхідні чоловічі та жіночі риси для тієї чи іншої професії. Ефективними можуть бути і вистави, лялькові театри з участю дітей та вихователів, читання казок з їх подальшим роз'ясненням.

Розглянемо, яким чином ЗМІ, зокрема, телебачення впливає на розвиток гендерних уявлень дошкільника. Часто у швидкому темпі нашого життя, коли все потрібно встигнути батьки можуть спокуситись на можливість зробити більше справ, або просто відпочити залишивши дитину біля телевізора або комп'ютера. Згадаємо, що дитяча психіка досить вразлива, дітей легко захопити яскравістю кольорів, швидкою зміною картинок під супровід веселої музики (що часто використовується у рекламі та сучасних мультиплікаційних фільмах). У дитини легко формується залежність від екрану, що у свою чергу призводить до небажання живого спілкування з іншими людьми, а отже до обмеження діяльності дитини та дорослих у сім'ї та серед однолітків.

Діти потребують інтерпретації або хоча б словесного супроводу, подальшого спілкування з дорослими щодо переглянутих мультфільмів, вистав. У сучасних мультфільмах часто можна зустріти спотворені, нереалістичні образи чоловіка, жінки, матері тощо. Наприклад, якщо переглянути популярні мультиплікаційні фільми, то образ жінки здебільшого однаковий: відкриті жіночі форми, у всіх майже однакове обличчя, на якому часто можна спостерігати різні гримаси, жінки можуть боротись як чоловіки, палити цигарки, зневажливо ставитись до природи, поводитись як дорослі спокусливі жінки («Шрек», «Алладин», «Том і Джеррі» тощо). До того ж чоловіки можуть зневажливо ставитись до жінок: перекинути їх через плече, не досить етично висловлюватись, вступати у словесну та фізичну боротьбу.

Телебачення часто перебільшує існуючі тенденції, створюються та подаються нереалістичні образи чоловіка та жінки, зразки їх поведінки. Ці образи жінки та чоловіка часто впливають на дорослих людей, у яких відсутнє критичне мислення, не кажучи про дітей. Ш. Берн описує дослідження впливу телебачення, які актуальні і для нашої культури сьогодні [1]. Дорослі жінки в цілому значно молодші, ніж дорослі чоловіки (приблизно на 10 років), жінки частіше виявляються провокаційно одягненими, ніж персонажі чоловічої статі, здебільшого переважають худі жінки, ніж чоловіки. Зі всього цього складається портрет молодої, сексуально привабливої жінки, яка в багатьох випадках служить швидше прикрасою, ніж дійовою особою. Такий телевізійний образ вселяє, що жінка цінується, поки вона молода і задовольняє уявлення про красу та жіночність прийняті в даній культурі.

Отже, ми з'ясували, що в останні роки з'явилась тенденція зміщення ролей у сім'ї в сторону лідерства жінки, виконання чоловіками своєї ролі лише формально, що значно впливає на розвиток гендерних уявлень дітей дошкільного віку в умовах сім'ї. Також ми розглянули основні інститути соціалізації завдяки яким засвоюються найбільш розповсюджені гендерні уявлення дошкільників. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі є емпіричне вивчення та створення розвивальних програм розвитку реалістичних гендерних уявлень дошкільників в умовах сім'ї та дошкільних навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берн Ш. Гендерная психология / Шон Берн. – М.: Прайм-Еврознак, 2004. – 320 с.
2. Борисенко Ю.В. Специфика формирования отцовства как психологического феномена / Ю.В. Борисенко, К.Н. Белогай // Сиб. психол. журн. – 2007. – № 26. – С. 102-107.
3. Дружинин В. Н. Психология семьи / Владимир Николаевич Дружинин. – СПб.: Питер, 2005. – 176с.
4. Ильин Е. П. Дифференциальная психология мужчины и женщины / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2003. – 544с.
5. Клецина И. С. Гендерная социализация / Ирина Сергеевна Клецина. – СПб.: Издательство РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. – 92 с.
6. Кон И.С. Отцовство как социокультурный институт / Игорь Семенович Кон // Педагогика. – 2005. № 9. – С. 3-16.
7. Фромм Е. Искусство любить / Ерих Фромм. – СПб.: Азбука, 2002. – 221с.
8. Хамитов Н. В. Одиночество женское и мужское: Опыт вживания в проблему / Назип Виленович Хамитов. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Торсинг», 2004. – 444 с.

РАЗВИТИЕ ГЕНДЕРНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ДОШКОЛЬНИКА КАК МЕХАНИЗМ СТАНОВЛЕНИЯ ЕГО ОБРАЗА СЕМЬИ

Статья посвящена рассмотрению основных современных представлений о маскулинности и фемининности. Рассмотрены главные институты социализации, благодаря которым ребенок усваивает наиболее распространенные гендерные представления.

Ключевые слова: гендерные представления, гендерные стереотипы, маскулинность, фемининность, идентификация, гендерная идентичность.

DEVELOPMENT OF IDEAS OF GENDER AS A MECHANISM OF FORMATION OF THE IMAGE OF FAMILY ON PRESCHOOL AGE CHILDREN

The article considers the main contemporary notions of masculinity and femininity. Considered the major institutions of socialization, through which the child learns the most common gender representation.

Keywords: gender representation, gender stereotypes, masculinity, femininity, identification, gender Identity.